

УДК 821.161.2.09

Т. В. КЛЕЙМЕНОВА

**«УЧИТЕЛЬСЬКА» ПРОЗА ІВАНА САДОВОГО:
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ХАРАКТЕРОЛОГІЯ**

У запропонованій статті аналізується «вчительська» проза маловідомого українського письменника Івана Садового. Предметом дослідження стали його повісті про життя і діяльність народних учителів Галичини. Увага акцентується на ідейно-тематичних особливостях і засобах характеротворення.

Ключові слова: «вчительська» проза, проблематика, характер персонажа.

Українська література ХХ ст. – це не тільки масив вершинних здобутків класичного письменства, а й цілий пласт художніх надбань письменників «другого ешелону», імена яких за радянської доби з ідеологічних причин були вилючені з літературного процесу та несправедливо забуті. Тільки у ХХІ ст. деякі з них почали повертатися з небуття в науковий узус. До таких митців українського слова належить Іван Садовий (1890 - 1954). Це літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака, депортованого 1947 р. радянською владою педагога та письменника, драматурга й прозаїка, уродженця с. Іллінці Снятинського району Івано-Франківської області. Він влився в літературу в лавах її творчого поповнення 20–30-х рр. ХХ ст. у складних умовах встановлення польсько-шляхетської влади в Галичині.

За життя письменника його творчість, окрім видавничих передмов, післямов, коротких рецензій та окремих критичних зауважень, залишилася практично недослідженою. Однак схвальні відгуки на художні твори Івана Садового пера Є.-Ю. Пеленського [3], М. Лімницького [5] дають підстави вважати його творчість художньо вартісною, гідною повернення до літературного обігу.

До 1990 р. ім'я письменника в Україні не згадувалось. За останні роки педагогічна, громадська й літературна діяльність Івана Федорака (Садового) стали темами статей у періодиці Т. Виноградника, Я. Гояна, І. Дмитріва, І. Крайнього та окремих видань (Т. Виноградник «Великої правди учитель», 2004, «Дорога у зоряний світ», 2006), у яких розкрито складну долю Івана Садового, виховний потенціал його творчості. Проте ще не вирішена науково проблема комплексного дослідження творчого набутку письменника як своєрідної ідейно-художньої системи в літературному процесі 20 – 30-х рр. ХХ ст., не з'ясовано особливості поетики його прози.

Мета статті – визначити сутність поняття «вчительська» проза, проаналізувати повістеву прозу Івана Садового, розкрити деякі особливості її поетики, актуальність і вагомість порушених митцем проблем. Першочергові завдання нашої розвідки – з'ясувати ідейно-тематичну своєрідність повістей письменника, дослідити специфіку характеротворення .

Поєднання педагогічного хисту з літературним обдарованням дає підстави зарахувати Івана Садового до когорти неординарних, талановитих особистостей, творців української «вчительської» прози. Цим неканонічним терміном покриваємо не тільки масив літературних проб пера педагогів, присвячених школі, учителям і учням, а й сукупність художніх писань літераторів-педагогів (подружжя Грінченків, Є. Ярошинської, Степана Васильченка, О. Маковея, Д. Макогона, Віри Лебедової, Уляни Кравченко, І. Филипчак, Дніпрової Чайки та багатьох ін.).

Основну тему художньої творчості Івана Садового визначила його педагогічна діяльність. Сам автор зазначав: «Школа і учні були моєю життєвою проблемою. Крім школи працював на літературному полі. В своїх повістях та оповіданнях писав виключно про школу, вчителя та учня» [1, 77]. Збережені й доступні для прочитання, надруковані окремими виданнями у 30-х рр. ХХ ст. прозові твори Івана Садового – повісті «Безіменні плугатарі» і «Танок смерті», а також вперше видана у 2003 р. разом із іншими творами повість «Весняний гамір», вражають реалістичним зображенням життя і

високим рівнем художності. Соціальне осмислення дійсності поєднується у творах із досить тонким психологічним аналізом поведінки персонажів. Центральним образом у повістевій прозі Івана Садового є образ народного вчителя.

«Учительська» проза письменника присвячена відображенню життя й самовідданої праці народних учителів Галичини передвоєнного і періоду Першої світової війни, порушує проблеми збереження національної ідентичності, гартування типу українця-педагога й громадського діяча в облозі чужої влади, реалізації апостольської місії народного вчителя, національно-культурного розвитку молоді, ширення освіти й національної свідомості серед народу та ін.

Перша повість Івана Садового «Безіменні плугатарі», що композиційно складається з двох частин, виданих відповідно 1935 і 1937 р. у Львові, присвячена темі важкої праці й стражденної долі народних учителів, їх апостольської місії, перегукується із творами вчительської тематики І. Франка (оповідання «Борис Граб», п'єса «Учитель»), учителів-письменників Б. Грінченка (оповідання «Непокірний», «Екзамен»), Степана Васильченка (оповідання «Вова», «З самого початку», «Над Россю», повість «Талант»), М. Колцуняк (повісті «Настрічу сонцю золотому», «Проти хвиль»), І. Филипчака (повість «За вчительським хлібом») та ін. Назва твору вказує на його головних героїв – прогресивних народних учителів початку ХХ ст., тих «безіменних плугатарів», діяльність яких сприяла розбудові національного життя на Західній Україні.

Сюжет твору розгортається двома взаємопов'язаними лініями: життя і подвижницька педагогічна та громадська діяльність досвідченого народного вчителя Івана Несторовича й самовіддана праця на освітянській ниві його родича, юнака Михайла Лугового. У характерах головних героїв повісті Івана Садового простежуються автобіографічні риси. Народні учителі висловлюють бачення рис особистості й апостольської місії вчительської інтелігенції на селі самим письменником. Так, уже на початку твору

досвідчений педагог Несторович, який є alter ego автора, закликаючи юнака Михайла взяти на себе обов'язки народного вчителя, наголошує на важливості і неабиякій складності їх виконання: «Школа – то наша майбутність, то наша життєва твердиня... Всенародна школа повинна бути гординою села. Крім школи, простягається перед вчителем те опущене, погоржене та позабуте всіма село. Якщо стане йому сил, він повинен орати всі ті перелогі, до яких тільки чіпається його плуг. Нам треба вчителя свідомого, щирого, ідейного, а головне – характерного» [4, 227]. Не випадково на перший план у повісті Іван Садовий виводить лінію формування особистості молодого інтелігента Михайла Лугового, насамперед його складний шлях до здобуття вчительського фаху в семінаріях, у яких навчання велось польською мовою та мали місце приниження й дискримінація учнів-українців (перша частина повісті), і подальшої самовідданої педагогічної і громадсько-просвітницької праці у селах Галичини в умовах матеріальної незабезпеченості, постійних конфліктів із владою та неодноразових переведень на нове робоче місце (друга частина).

Не підкоряється складним обставинам життя й Василь Теребейко, головний герой так і не виданої за життя автора повісті «Весняний гамір» (1938), яка продовжує висвітлення вчительської теми. Василь, як і Михайло Луговий, усвідомлює, що потрібна народові праця вчителя здавна не шанувалась владою. Та навіть пророчі слова батька Теребейка «краще каміння товкти, як маєш бути сільським учителем» [4, 31] не змінюють рішення юнака присвятити життя педагогічній діяльності.

Розкриваючи характери своїх персонажів, письменник використовує й поєднує різноманітні засоби: портрет, слово оповідача, самохарактеристика, опосередкована характеристика, монолог, зокрема внутрішній, діалог, найважливішими серед яких є показ ставлення персонажа до різних явищ життя, нагальних проблем доби, що виявляється у висловленні власної позиції, а також зображення героя в дії: у вчинках, поведінці й участі в

різноманітних подіях. Так, учитель-початківець Василь Теребейко чітко визначив свою позицію щодо призначення народного педагога і дотримується її: «Народний учитель повинен любити свій народ і бути його духовним керівником. Він повинен виховувати той народ і тісно з ним зростатися» [4, 83]. Обійнявши свою першу вчительську посаду, Теребейко покращує шкільне відвідування і завойовує симпатію не лише дітей, а й дорослих. Завдяки педагогічному такту й етиці, батьківському ставленню до учнів, повазі до їх особистості він отримує найбільшу нагороду за свою працю – любов дітей і їх нестримне бажання вчитися.

Персонажі-вчителі у названих повістях письменника керуються у своїх діях такими ідейними засадами, які захищають права українців на задоволення своїх культурно-національних потреб, реальних економічних і національних чинників життя. Створивши у селах товариства «Січ», драматичні гуртки, кооперативи, відновивши діяльність громадських читалень «Просвіти», педагоги залучають до праці в них молодь, вважаючи за необхідне у суспільстві її подальшу освіту й національне виховання. Любов до рідного народу допомагає головним героям повістей Івана Садового не почуватись самотніми й незахищеними під час чергового переведення в інше село. Філософія «свого місця» для них полягає в усвідомленні вчительського обов'язку як сенсу буття.

Незважаючи на деяку подібність у розвитку сюжетної канви повістей письменника (яскраві сторінки навчання юнаків у вчительській семінарії, робота народних учителів у занедбаних школах, сутички з владою тощо), специфіка моделювання дійсності у «Весняному гаморі» відмінна від інших творів Івана Садового. За висловом самого автора, «Весняний гамір» – це весела повість [2, 63]. У цьому творі Іван Садовий зумів проявити себе як гуморист і сатирик.

Про гумористично-сатиричний характер повісті свідчить своєрідна манера зображення дійових осіб. Палітра гумористично-сатиричних засобів і прийомів творення персонажів у Івана Садового багата і різноманітна:

розмаїті описи з використанням комічного характеру деталей, зокрема портретних і таких, що вказують на смішне у характері того чи іншого персонажа, використання контрасту, комічні епізоди, яскраві порівняння гумористичного чи сатиричного забарвлення, прізвиська персонажів та ін.

«Гумористичний сміх виникає тоді, коли мовиться про соціально близьких чи привабливих автору людей, до чиїх вад він ставиться поблажливо» [6, 8]. З теплим гумором і симпатією змальовує Іван Садовий образ веселого, щирого, цілеспрямованого й талановитого Василя Теребейка, у якому впізнаємо самого автора, що був, за спогадами учнів, життєрадісною людиною і прекрасним педагогом [2, 63]. Життєрадісність свого героя він підкреслює вже такими промовистими деталями зовнішності, як очі, погляд, вираз обличчя і його вплив на оточуючих: «його добродушні очі завжди всміхалися», «він, бувало, заверне очима, або по-своєму складе уста – і хлопці зривали собі боки зі сміху», позаяк розкриваючи недоліки характеру Теребейка – сором'язливість по відношенню до жінок, необачність в особистих справах, письменник послуговується таким мовностилістичним засобом як гумористичне порівняння: «Теребейкові до дівчини, як медведєві до меду», «почервонів, наче півонія» та ін. Жартівливе прізвисько «Слон», надане Теребейкові товаришами у вчительській семінарії, характеризує його кремезну постать, фізичну силу, і водночас неповороткість, що неодноразово спричинила виникнення комічних ситуацій, які викликають у читача доброзичливий сміх.

Викривальна сила гумору зростає, коли автор змальовує представників чужої влади в Галичині, з якими доводилось конфліктувати народним учителям. Так, розуміння педагогічного обов'язку Василем Теребейком було протилежним усвідомленню цієї справи шкільним інспектором Келлером. Особливо вдало досягає автор комічного ефекту, використовуючи засіб контрасту для змалювання невідповідності поведінки Келлера його посаді. Звичка інспектора влаштовувати неочікувані перевірки діяльності народних учителів і для цього непомітно потрапляти до школи, часто давала селянам

підстави вважати його злодієм і, відповідно, зустрічати побиттям. Намагання Келлера влаштувати несподівану перевірку навчально-виховного процесу школи Теребейка завершилось падінням короткозорого інспектора до глибокої брудної ями. Сміх набуває тут соціального забарвлення, переростає в сатиричний – він виразно спрямований проти тогочасної дійсності – засилля в Галичині польської політики, зокрема у сфері народної освіти.

Роздуми про життя й проблеми покутського села під час Першої світової війни знайшли своє втілення в повісті письменника «Танок смерті» (Львів, 1937), ідейно-емоційною домінантою якої є антивоєнний і гуманістичний пафос. Силою свого трагізму повість не поступається новелам цієї ж тематики В. Стефаника, Марка Черемшини, О. Маковея, О. Кобилянської. Як і в творах його попередників, війна в повісті Івана Садового постає в образі страждання різних верств населення й окремої людини. Головний конфлікт твору – зіткнення цивільних із солдатами австро-угорської та російської армій, його наслідки для західноукраїнського народу.

У центрі твору – образ народного вчителя Ворона. На відміну від інших повістей, в яких змальовано життя й діяльність учителів покутської глибинки передвоєнного часу, в «Танку смерті» образ педагога Ворона, як і інших героїв, розкривається на тлі воєнної дійсності. Це в свою чергу зумовило ретельний відбір письменником засобів творення характерів, найважливішими серед яких є зображення героя в дії, прийоми розкриття його внутрішнього стану.

У страшному вихорі війни обов'язки інтелігента збільшувались, вимоги до його особистості посилювались. До нього першого звертаються за допомогою пограбовані російськими солдатами селяни, у нього шукають захисту дівчата, які бояться наруги. І вчитель намагається допомогти витримати життєві випробування своїм краянам, стає в екстремальних умовах їх найкращим помічником і радником.

Найбільше його турбує доля українських дітей, на душах яких війна лишає свої глибокі карби. Слова Ворона, звернені до російського комісара, є висловленням громадянської позиції самого Івана Садового: «Кожний учитель, що взяв на себе діточу долю, повинен за неї відповісти. Нам, українцям, лежить на серці добро нашої дітвори, бо ж ми під ярмом» [4, 546].

Виявленню внутрішніх духовних змін, душевного стану героя сприяє його портретна характеристика, що є психологічно вагомою. Художні резерви портрета відтворюють, окрім зовнішніх характеристик, внутрішні психічні колізії. Переживши у в'язниці знущання австрійських вояків і випадково уникнувши шибениці, Ворон у розбитому дзеркалі «мимоволі глянув на себе й аж кинувся назад. Його волосся припорошила сивина або якийсь білий пил. Лице страшно вихудло та було пооране якимись глибокими борознами. Ніс загострився» [4, 463]. Психологічні переживання Ворона, його риси характеру передано у повісті через зовнішні чинники: вираз обличчя, погляд, жести, позу, вчинки. Занепокоєний долею односельців перед наступом російського війська, «Ворон положив свої лікті на коліна, зігнувся в дугу, а довгі пальці сховались в розкішно-буйній чорній чуприні. Він сидів непорушно і снував якісь важкі думи» [4, 442]. Коли ж у місті його заарештував австрійський патруль і жандарм вдарив щосили по обличчю, «Ворон спалахнув. Його чорні очі почорніли ще дужче, а відтак набігли кров'ю. Зацідив жандарма в лице» [4, 453].

Учителя не лякають безпідставні арешти австро-угорськими, а згодом і російськими солдатами, що мало не коштували йому життя. Він переймається муками свого народу, що потерпає під владою чужих держав і гине в полум'ї війни. Жорстокі й глибоко трагічні картини пограбування та вбивств покутських селян цісарськими й царськими військами, божевілля матерів безневинно загиблих юнаків, самогубства жінок, збезчещених вояками, викликають глибокі психологічні переживання Ворона. Недарма в заграві страшної пожежі, що охопила покутське село у фіналі повісті,

обличчя народного вчителя асоціюється з мідяною статуєю, що «представляє символ людських болів та горя» [4, 562].

Значну увагу Іван Садовий зосереджує на виявах позасвідомої царини психіки – передчуттях, видіннях, снах, які відображають глибину почуттів героїв, драматизують зображене, є символічними. У хвилини внутрішніх душевних тортур, викликаних безсиллям супроти народного горя, Ворона переслідує страшне видіння: привід повішеного австрійськими солдатами діда, з яким він деякий час перебував у в'язниці. Образ його є уособленням страждань українського народу, який не одне століття потерпав від знущань загарбників, і доля якого за часів імпералістичної війни була найтрагічнішою.

Гуманіст за світоглядом, письменник вочевидь вірив у перемогу морально-етичних цінностей. Можливо, тому він не вдається до моделювання у творах трагічної розв'язки. Головні герої «учительської» прози Івана Садового – сильні духом, цілеспрямовані, національно свідомі інтелігенти, долають життєві випробування. Загартовується в боротьбі з несправедливістю та знаходить особисте щастя з учителькою і щирою україною Михайло Луговий («Безіменні плугатарі»), демобілізується з австрійської армії і повертається до педагогічної діяльності Василь Терейко («Весняний гамір»), а патріот Ворон вступає в ряди Січових Стрільців, щоб боротись за вільне життя свого народу («Танок смерті»).

Отже, компонентом ідейно-художнього синтезу в повістях Івана Садового стали власні погляди письменника на місце інтелігенції, і насамперед учителів, в українському суспільстві. «Учительська» проза Івана Садового – це вистраждана й пережита концепція педагога, письменника й патріота, невіддільна від національно-культурних змагань нашого народу. Він один із перших у національному письменстві вивів образ українського інтелігента, що самовіддано працює з народом і для народу в ім'я піднесення його культурного й економічного рівня, пробудження національної самосвідомості. Повісті митця мають літературно-естетичне значення,

оскільки відзначаються захоплюючою сюжетикою, життєво і психологічно переконливою характерологією, порушують актуальні проблеми, служать справі національного і духовного відродження.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у визначенні місця «вчительської» прози Івана Садового в історії української літератури досліджуваного періоду, співмірності таланту митця із літературним хистом інших письменників «другого ешелону», висвітленні специфічних рис його індивідуального епічного стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградник Т. Великої правди учитель : у 2 кн. / Т. Виноградник. — Снятин : Прут-Принт, 2004—2007. — Кн. 1. — 2004. — 128 с.
2. Виноградник Т. Великої правди учитель : у 2 кн. / Т. Виноградник. — Снятин : Прут-Принт, 2004—2007. — Кн. 2 : Дорога у зоряний світ. — 2007. — 208 с.
3. Пеленський Є. Ю. Нові видання / Є. Ю. Пеленський. // Новий час. — 1935. — (40/1962). — 24 лютого. — С. 7.
4. Садовий І. Ф. Безіменні плугатарі : Повісті, п'єси / Садовий І. Ф. ; упоряд. та передм. Т. І. Виноградника. — К. : Веселка, 2003. — 591 с.
5. Садовий І. Безіменні плугатарі. Повість / Садовий І. Ф. ; передм. М. Лімницького. — Л. : Вид-ць Іван Тиктор, 1935. — 127 с.
6. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Б. Шонь. — Л., 2003. — 20 с.

Т. В. КЛЕЙМЕНОВА

**«УЧИТЕЛЬСКАЯ» ПРОЗА ИВАНА САДОВОГО: ПРОБЛЕМАТИКА И
ХАРАКТЕРОЛОГИЯ**

В предложенной статье анализируется «учительская» проза малоизвестного украинского писателя Ивана Садового. Предметом исследования стали его повести о жизни и деятельности народных учителей Галиции. Внимание акцентируется на идейно-тематических особенностях и приемах создания характеров.

Ключевые слова: «учительская» проза, проблематика, характер персонажа.

T. KLEYMENOVA

«TEACHERS' PROSE» BY IVAN SADOVY: THE MAIN PROBLEMS AND THE PARTICULARIES OF CHARACTER CREATION

The «teachers' prose» by little known Ukrainian writer Ivan Sadovy is analyzed in the given article. The subjects of study are his stories about the life and activity of people's teachers in Halychina. Special attention is focused on the idea and subject and the ways of character creation.

Keywords: «teachers' prose», the main problems, personage's character.